

A KOMMUNIKÁCIÓKTATÁS DILEMMÁI A KÖZOKTATÁSBAN

H. VARGA GYULA

Eszterházy Károly Főiskola, Alkalmazott Kommunikációtudományi Tanszék

3300 Eger, Eszterházy tér 1.

hvg@ektf.hu

Univerzita Mateja Bela, Katedra hungaristiky

974 01 Banská Bystrica, Tajovského 40

Kivonat: Az itt következő esszé (vagy vitaindító) a nemrégiben megindult kommunikációtanárképzéssel kapcsolatban áttekinti, hogy hol tart ma Magyarországon a kommunikációs tartalmak oktatása. Arra keresi a választ, hogy milyen szakmai és társadalmi elvárásoknak kell megfelelnie a közoktatásban az egyre szaporodó, ám szakmai és módszertani dilemmákkal küzdő, sokszínű, alapvetően gyakorlatorientált kommunikációoktatásnak. Azt a tanulságot fogalmazza meg, hogy a közoktatásban a tananyagközpontú oktatási modellben a kommunikációoktatás nehezen találja meg a helyét az oktatási szerkezetben, ám integráló szerepe van vagy lehet az emberközpontú oktatási rendszerben.

Kulcsszavak: közoktatás, kommunikációoktatás, tantárgyi célok és tartalmak

Bevezetés

Az utóbbi néhány évtizedben az emberi kommunikáció rendkívüli módon fölértékelődött. A jó kommunikációs képességgel bíró ember harmonikusabb kapcsolatokat tud kiépíteni és fenntartani környezetével, családtagjaival, munkatársaival. Vannak munkaterületek, szakmák, melyekben igencsak előnyös, és vannak, amelyekben kimondottan szükséges a jó kommunikációs képesség megléte.

Szinte természetes, hogy ott, ahol szükséges, nélkülözhetetlen ez a képesség, felkészültség, ott a tevékenységet megelőzi vagy kíséri az ilyen irányú felkészítés. Ezért terjedhettek el az utóbbi időben a kommunikációs tréningek, kommunikációs gyakorlatok. Az ilyen oktatásnak ma már piaca van, cégek szakosodtak rá. Az említett készségfejlesztések tehát előbb a felnőttoktatásban jelentek meg, s az ilyen irányú tevékenység rentabilitása igazolja a „vásárlói igények” meglétét, illetve azt, hogy a képzés eredménye a munkaerőpiacon konvertálhatóvá vált.

Ezt követően annak lehettünk tanúi, hogy egyre több egyetemen és főiskolán megjelentek az ilyen tartalmú képzések. Előbb a kommunikáció szakos hallgatók tantervében kaptak helyet, később más, piacorientált szakon (közgazdász, jogász, orvos), mostanában – főleg az új BA-BSc szakokon – pedig azt tapasztaljuk, hogy egyre több szakon kéri a kommunikációs gyakorlatok bevezetését. Egerben például – a kommunikáció és médiatudomány, illetve az intézményi kommunikátor szakokon kívül – az andragógia, pedagógia, szociálpedagógia, nemzetközi tanulmányok, valamint az edző, illetve a sportszervező szakok tantárgyi programja tartalmaz kommunikációs gyakorlatokat.

A társadalom egyre világosabban fogalmazza meg a kommunikációs felkészítés iránti igényét, így ez a tevékenység eléri a szervezett oktatást is. Az iskola feladatait a társadalom elvárásai determinálják, s az elvárások között ott szerepel – nemcsak magyar, hanem uniós szinten is – a kommunikatív ember. Törvényszerű tehát, hogy a

kommunikációs képességek és készségek fejlesztése megjelenjen az iskola alapfeladatai között.

A mai magyar oktatási rendszer, pontosabban a Nemzeti alaptanterv a kommunikációs készségek fejlesztését kiemelt képzési feladatnak tekinti, az oktatási szervezetben viszont már nehezebben találjuk meg a helyét.

1. A kommunikációoktatás alapkérdései

1.1. Minden iskolai tantárgy oktatásával kapcsolatban *két alapkérdés* vetődik föl: 1) Mit tanítsunk?; 2) Hogyan tanítsunk? Itt és most alapvetően – de nem kizárólag – az első kérdésre keressük a választ. De nem elhanyagolható kérdés az sem, hogy kinek tanítunk, s az sem, hogy ki. Sőt: miért? A fő kérdések megválaszolása ugyanis nemcsak a közoktatás számára fontos, hanem a tanárképzésben is iránytűként szolgál.

Mint ismeretes, az új típusú, kétciklusú felsőoktatásban a tanárképzés gyökeresen átalakult. A szakmai ismereteket hároméves alapképzésben, a tanári szakmát (mesterséget) kétéves mesterképzésben oktatják. Az új típusú képzésről most még alig vannak tapasztalatok, a viták azonban javában folynak róla. Az egyik legkritikusabb, legtöbbször által kifogásolt eleme az új tanárképzésnek az egyszakos alapképzésre épülő kétszakos tanárképzés. Ezt hivatott kiküszöbölni az ún. „50 kredit modul”-rendszer. Például egy magyar BA szakos hallgató nem köteles fölvenni a szakján ajánlott szakirányokat (ügyvitel, lexikológia, drámapedagógia stb.), hanem pl. fölveheti a történelem szak 50 kredit modulját, amivel ő majd jelentkezhet magyar–történelem szakos tanári mesterképzésre. Nos, épp ezt a megoldást bírálják sokan, mondván: így nem két-, hanem másfél szakos tanárokat képezünk, hiszen az egyik szakján a tudományterületének valamiféle „zanzásított” változatával akarja a tárgyat tanítani. (Erről részletesebben lásd H. Varga 2009: 106 kk.) Nem tudjuk, mi lesz a vita vége – talán az egységes, osztatlan pedagógusképzés kialakítása –, annyi bizonyos, hogy az új oktatási rendszernek ez a leggyengébb pontja.

1.2. A tanárképzésben tehát a bolognai folyamat új fejezetet nyitott. Számunkra pedig nemhogy új fejezet, de új könyv kezdett íródni azáltal, hogy a tanári szakok között megjelent egy vadonatúj szak: a kommunikációtanári.

Az új tanári szak hírére sokan megütközéssel vagy értetlenkedve fogadták, mondván, mire jó a kommunikációtanári végzettség, ha nincs ilyen tantárgy az iskolákban. Ha feltételelesen (de lásd alább!) el is fogadjuk, hogy nincs ilyen tantárgy az iskolákban, azt állítjuk, hogy ez hiba. Mint a bevezetőben kifejtettem, éppen hogy nagy szüksége lenne a fiatal, iskolás korú korosztálynak az ilyen természetű ismeretekre, illetve kommunikációs képességeinek és készségeinek fejlesztésére. Bizony régóta szükséges lenne (lett volna!), ám valószínűleg a felelős döntéshozóknak nem figyeltek erre. Azon kívül a máig tananyagközpontú oktatásban így is túlterhelt a tanár is, a diák is. Merthogy: *kommunikációoktatásra csak az emberközpontú oktatásban van szükség.*

De térjünk vissza az előbbi kérdésnek arra a részére, mely szerint nincs ilyen tantárgy az iskolákban. *Kommunikáció* nevű tárgy valóban ritkaságszámba megy az iskolákban, ám meglepően sok intézményben találunk kommunikációs tartalmakat közvetítő tárgyat (nem az informatikára vagy a magyar nyelvtanra gondolok), illetve folyik valamiféle kommunikációs készségfejlesztés. A Nemzeti alaptanterv ugyanis lehetővé teszi, csupán meg kell keresni-találni a tárgy helyét az oktatás rendszerében, és persze felkészült szaktanár kell hozzá. Ebben a szakközépiskolák járnak élen. (Olyan tárgyakkal, mint a

Viselkedés- és kommunikációs kultúra, Konfliktuskezelés, Tárgyalástechnika stb.) Ezek oktatásához már néhány tankönyv is megjelent a piacon. (Pl. Raázt 2003, Langer 2003 stb.) Sőt, a módszertani szakirodalom is megjelent (Szöke-Milinte 2005 és 2006).

1.3. Az új szak új feladatokat is jelent: egy új tantárgy vár kidolgozásra és bevezetésre. És jönnek az újabb kérdések: Mi legyen ennek a tantárgynak a célja? Hol jelenjen meg az oktatás szerkezetében? Milyen tantárgyi tartalmak fogalmazódjanak meg benne? Milyen munkaformákat alkalmazzunk? És még sorolhatnánk a megválaszolandó kérdéseket.

2008 elején, amikor a Magyar Akkreditációs Bizottság – elsőként az országban – támogatta az egri kommunikációtanári mesterszak indítását, tehát két évvel ezelőtt, először gyűltek össze az EKF-en azok, akik kötelességüknek érezték, hogy az új szak és új tantárgy tennivalóiról felelősen gondolkodjanak és vitázzanak. Akkor az iménti kérdések még alig fogalmazódtak meg. Ám hamarosan terítékre kerültek, ugyanis 2008 őszén Egerben – máig egyedülként az országban – elindult a kommunikációtanári képzés. Annak a tanácskozásnak folytatása a múlt heti, immár 3. műhelytanácskozás, továbbá *A kommunikáció oktatása* című módszertani kiadványsorozat első száma, melyet hamarosan követ a 2. szám is.

Nos, a feladatokat az 1. kötetben így fogalmaztam meg: „a kommunikációtanárképzés rövid távú céljaként azt tűzhetjük ki magunk elé, hogy minél több, szakmailag és módszertanilag felkészült kommunikációtanárt képezzünk a magyar iskolák számára. Középtávú tervünk lehet olyan tantárgy kidolgozása és elfogadtatása, mely a középiskolák alsóbb osztályaiban a tanulóifjúság kommunikációs kultúráját hivatott fejleszteni. Távlati célként pedig azt fogalmazhatjuk meg, hogy a magyar közoktatás szerves része legyen, azaz minden iskola tantervében kapjon helyet a kommunikációs tartalmakat közvetítő tantárgy” (H. Varga 2009: 113.).

2. Elvárások

2.1. Egy valamiféle, valamilyen nevű, kommunikációs tartalmakat közvetítő iskolai tantárgy tematikáját véleményem szerint két irányból kell megközelíteni. Pontosabban kétféle igényt kell kielégítenie. Az egyik a *szakma*, pontosabban a tantárgy mögött álló diszciplína, a kommunikációtudomány, a másik a tantárgyunkkal szemben támasztott *társadalmi elvárás*. Az előbbi nyilván diszciplináris ismereteket szeretne bevinni az oktatásba. A társadalmi igények sokkal differenciáltabbak, jóval szerteágzóbbak. Feltételezésem szerint a szülők és az iskola azt várja el egy ilyen tárgytól, hogy kimutatható eredményeket mutasson föl a fiatal korosztály viselkedéskultúrájának javításában, erősödjön a vitakultúrája, kommunikációs helyzetfelismerése, toleranciaszintje, konfliktuskezelése. Iskolatípustól függően szükséges lehet még a hivatali kommunikáció, az üzleti kommunikáció, a tárgyalástechnika stb. fejlesztésére is.

A *szakma* viszont azt kívánja, hogy a kommunikációs órákon ne csak helyzetgyakorlatok kövessék egymást, hanem a tanulók ismerjék meg – a korosztály értelmi szintjéhez igazítva – a kommunikációtudomány legáltalánosabb fogalmait, területeit. A feladatot nehezíti, hogy tudományterületünk – sok évtizedre vagy évszázadra visszatekintő tudományokkal szemben – igen fiatal, még mindig formálódó diszciplína. Jószerével maga sem tisztázta határait, területeit, s azt sem, *mit tekint saját területéről az általános műveltség részének*. Ezzel hozható összefüggésbe az is, hogy *a kommunikációtudomány még meg sem fogalmazta azt az igényét, hogy helyet kapjon a közoktatásban*. Lehet, hogy ez a társadalomtudományok sajátossága, hisz a pszichológia,

politológia, szociológia sem követel magának helyet. Szemben az informatikával, mely berobbant, vagy a mozgóképkultúrával, mely többedik nekifutásra találta meg a helyét az oktatási programokban. Ez utóbbi – épp az említettek miatt – szakmailag és módszertanilag felkészülten lépett porondra.

Nagyon úgy tűnik, hogy tudományunk egyelőre saját magával van elfoglalva. De ne legyünk elégedetlenek, hiszen nagy eredménynek tekinthetjük, hogy megjelent, majd beágyazódott a felsőoktatásba, alap- és diszciplináris mesterszakot dolgozott ki, sőt, doktori iskolát működtet. És most itt az újabb lehetőség, a kommunikációtanári mesterszak.

És ezzel visszakanyarodhatunk a kiinduló kérdéseinkhez. Tantárgyunkkal kapcsolatban *még abban sincs állásfoglalás, hogyan nevezzük*. Kommunikációnak? Kommunikációs gyakorlatoknak? Vagy keressünk neki egy egészen más megnevezést? Kitől várhatjuk a választ? Ki foglalhat állást? Ki tenne javaslatot erre és a többi kérdésre? Nem tudok olyan szakmai testületről, mely kompetens és elkötelezett lenne a felvetett kérdések megválaszolására. Ezért is javasoltam már tavaly *egy, a kommunikációtanárok szakmai törekvéseit összehangoló civil szervezet* létrehozását. Remélem, ennek a megalapítására is hamarosan sor kerül.

2.2. Térjünk vissza arra, hogy a kommunikációtudomány milyen ismereteket kívánhat bevinni az iskolai oktatásba. A *kommunikáció alapszabályai* már jelen vannak az iskolai oktatásban – különféle tantárgyakba ágyazva. Itt kaphat helyet a kommunikáció fogalmának és szintjeinek áttekintése; tényezőinek fölismeretése: a kommunikátorok (szerep, szerepviszonyok, közlő és befogadó), a kontextus (szituáció), a kód, a jel fogalma, fajtái, jelműködés (szemiózis), kódolás, dekódolás; a csatorna, a verbális és nem verbális kommunikáció; a kommunikátum tulajdonságainak a tisztázása. Ide tartozik még a kommunikáció folyamatának (dinamikájának) áttekintése is. Ilyen ismeretek még: a kommunikáció működése, lefolyása; közvetett és közvetlen kommunikáció, tömegkommunikáció, a média világa, működése és hatásai – bár ez utóbbi témák inkább a mozgóképkultúra területére vezetnek át.

Az oktatásban helyet kellene kapni a *kommunikációtudomány részterületeinek* is. Itt azonban a tudomány még nem alakított ki általánosan elfogadott rendszerezést. *Nem találunk tételes felsorolást az elméleti és az alkalmazott kommunikációtudomány részterületeiről, a tudományterületekről, a kommunikációtudomány és a médiatudomány viszonyáról* stb. A kommunikáció működéséről, modelljéről pedig a bőség zavara nehezíti a tananyag kiválasztását. A tantárgy kidolgozása előtt tisztázni kell, milyen kommunikációfelfogást kövessünk: az interakciós, a tranzakciós, a kultivációs, a partícipációs vagy valami más „filozófiát” válasszuk. A kommunikációt folyamatként vagy jelentéstulajdonításként fogjuk fel?

A további témák jól felfűzhetők a kommunikációs helyzettípusok – Denis McQuail (2003: 19) H. Varga (2001) – rendszerezése alapján. A kommunikációs helyzettípusokból kiindulva a következő területeket különíthetjük el, és vihetjük be az iskolai oktatásba:

- belső (intrapersonális) kommunikáció,
- személyközi (interperszonális) kommunikáció, azon belül: diádikus, csoport- és nyilvános kommunikáció,
- szervezeti kommunikáció,
- kultúraközi kommunikáció,
- tömegkommunikáció.

Ez a rendszerezés alkalmasnak látszik tantárgyunk tematikájának összeállítására. Ezt kereszttezheti, illetve az így kialakított rendszerbe építhetők be a korábban „társadalmi igényeknek” nevezett témakörök: önismeret, empátia, csoportépítés, tolerancia, konfliktuskezelés, vitakultúra, nyilvános szereplés stb.

3. Végül a szemléletről

A kommunikáció mint tantárgy alapvetően abban különbözik a hagyományos iskolai tantárgyaktól, hogy itt *nem a tananyag elsajátítása a fő cél, hanem a kommunikatív kompetencia fejlesztése*. Ez lényegében a verbális és nem verbális kifejezőképesség és -készség összehangolt (kongruens) fejlesztési feladataiban valósul meg.

A tantárgynak tehát nem a szakmai információk átadása, illetve annak elsajátíttatása a fő célja. Ez utóbbira a készségfejlesztés eredményeképpen a *tudatosításban* lesz szükség. A szervezeti keret természetesen itt is a tanítási óra, annak központjában itt is a tanítási anyag áll. Csakhogy az *nem az információátadás, hanem a készségfejlesztés*. Erre viszont kevésbé alkalmas a hagyományos frontális osztálymunka. Nem véletlenül terjedt el a kommunikációs órák gyakorlatában más munkaformák, elsősorban a páros és a csoportgyakorlatok alkalmazása. Mindezek módszertanilag immár gyakorlatnak nevezhetők, és a tanárok által közkedvelt helyzetgyakorlatok és a játék alkalmazását jelentik. Módszertanilag nem járatlan utakon haladunk. Tantárgyunk épp az alkalmazandó módszerek miatt különbözik a többi tárgytól. Azt mondhatjuk, a kommunikációs órák lefolyása a készségtárgyak tanóraszervezéséhez jóval közelebb áll, mint a többi tárgyéhoz. Legközelebb vitathatatlanul a drámapedagógia módszertani eljárásához áll. Olyannyira, hogy a kommunikációtanárnak át kell gondolnia, mi a drámapedagógia-óra és mi a kommunikációóra célja közötti különbség. Ez utóbbi a kommunikatív kompetencia fejlesztését tekinti fő feladatának, tehát ennek rendeli alá a gyakorlatokat is.

Összegzés

A kommunikációs tantárgynak jelenleg nehéz megtalálni a helyét az iskola, a közoktatás oktatási keretei között. Más lenne (v. lesz) a helyzet, ha a manapság gyakran emlegetett *kereszttantervek* kapnak helyet az oktatási rendszerben. Ott nemhogy helye lesz, hanem integratív tárggyá léphet elő. Egy felmérés szerint (Kerber–Ranschburg 2004) *a tanárok többsége a tanulást és a kommunikációs kultúrát tartja a legfontosabb kereszttantervi követelménynek*. (Kiemelés tőlem, V. Gy.) Az viszont gátolja a kereszttantervi követelmények érvényesülését, hogy a tanárok többsége azokat tantárgyakhoz köti.

És van még egy nagy akadály előttünk: a kommunikációoktatásnak a jelenlegi tantárgyközpontú oktatásban nehéz megtalálni a helyét. A kommunikációoktatásnak az *emberközpontú* oktatásban lesz igazán létjogosultsága. Ott, ahol az iskola a teljes embert kívánja segíteni fejlődésében, felkészülésében, ahol nem életidegen információk raktáraként kezelik a tanulót, hanem a jövő társadalmának alakítására készítik föl. Mert amikor arról gondolkodunk, hogy mit és hogyan kellene oktatnunk a kommunikációban, lényegében azon töprengünk, hogy milyen legyen az iskola a 21. században (Andok 2009).

A kommunikációoktatás végső célja – szemléletéből és módszereiből fakadóan – nem az egyén kiművelése, nem az individuum fejlesztése, nem az önmegvalósító, önérvényesítő, önző embertípus kialakítása, hanem a közösségformálás, az erős erkölcsi elvekkel bíró, a közösségben és a közösséget, a társakért tenni akaró ember kiművelése.

Irodalom

- Andok Mónika 2009. Szövegtípusok relevanciája a kommunikációoktatásban. In: *Tudatosság a kommunikációban. A kommunikáció oktatása 1.* H. Varga Gyula (szerk.) Budapest: Hungarovox Kiadó. 95–104.
- Kerber Zoltán – Ranschburg Ágnes 2004. Tanítás és tanulás a középfokú oktatásban. A 2003-as obszervációs felmérés tanulságai. *Új Pedagógiai Szemle*. 7–8. szám. www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2004-07-hk-tobbek-tanitas.
- Langer Katalin dr. 2003. *Üzleti kommunikáció*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- McQuail, Denis 2003. *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dr. Raátz Judit 2003. *Kommunikáció a vendéglátó- és az idegenforgalmi szakképzés számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szőke-Milinte Enikő 2005. *A kommunikációs kompetencia fejlesztése*. Piliscsaba: PPKE.
- Szőke-Milinte Enikő 2006. *Konfliktuskezelés és pedagógusmesterség*. Budapest: OPKM.
- Vass Vilmos 2003. A Nemzeti alaptanterv felülvizsgálata. *Új Pedagógiai Szemle*. 2003/6. www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2003-06-tf-Vass-Nemzeti
- H. Varga Gyula 2001. *Kommunikációs ismeretek*. Budapest: Hungarovox Kiadó.
- H. Varga Gyula 2009. Új szak a tanárképzésben: kommunikációtanár. In: H. Varga Gyula (szerk.) *Tudatosság a kommunikációban. A kommunikáció oktatása 1.* Budapest: Hungarovox Kiadó. 105–113.
- Nemzeti alaptanterv 2007. http://www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf (2009. január 10.)